

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Типи середовищ та їх міграційні особливості різняться у вододільно-горбогірних місцевостях домінуючими процесами денудаційного характеру, а основою їх біоцентрично-мережевої структури є заліснені і залужені вододільні місцевості сильно розчленовані яружно-балковою і річковою системами. Натомість у річково-долинних місцевостях домінуючими є транзитивно-акумулятивні процеси, а основу біоцентрично-мережевої структури складають фрагменти лісово-лучно-наскельно-степової рослинності розчленовані густою річковою та яружно-балковою системами.
2. Для вододільно-горбогірних екокоридорів характерними ознаками є наявність більш оптимальної структури біоцентрів, відносно низький ступінь їх антропогенної перетвореності, мозаїчна заповідність, можливість проведення ефективних ренатуралізаційних заходів. Річково-долинні екокоридори відзначаються дрібноконтурністю основних біоцентрів, високим ступенем перетвореності ландшафтів і відносно високою їх заповідністю, затратністю і малоєфективністю ренатуралізаційних заходів в межах населених пунктів.

Література

1. Герасимів З.М. Оптимізація землекористування східної частини Опілля (в межах Тернопільської області). Монографія. – Тернопіль: Воля, 2009. – 144 с.
2. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір. [Монографія у 2-х т.] / М.Д. Гродзинський – К. Видавничо-поліграфічний центр „Київський Університет”: Т.1. – 2005. – 431 с. Т.2. – 2005. – 503 с.
3. Ковальчук І., Геоекологія Розточчя. Монографія / І.Ковальчук, М. Петровська – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 192 с.
4. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. [У трьох частинах: Підручник.] / В.П.Руденко – К.: ВД „К.-М. Академія” – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
5. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / О.Г.Топчієв – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
6. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика. Монографія / Л.П.Царик – Тернопіль: Навчальна книга – „Богдан”, 2006. – 256с.

Summary:

Lyubomir Tsaryk. ANALYSIS OF STRUCTURE OF LAND-TENURE AND CRITERIA OF SELECTION OF BUFFER AREAS OF ECO FOR DIFFERENT TYPES OF ENVIRONMENTS.

On the example of two basic types of connecting territory (river-valley and watershed-mountain-hills) the analysis of structure of land-tenure within the limits of typical segments and outlined approaches is conducted in relation to the selection of scopes of their buffer areas.

Надійшла 22.04.2009р.

УДК 574:911.2

Петро ЦАРИК

НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ “КНЯЖИЙ ЛІС”

Актуальність дослідження. Рівень заповідності у Тернопільській області становить 8,42%. Цей показник є вдвічі більшим від пересічноукраїнського показника, однак мінімальною науково-обґрунтованою нормою заповідності території є 10%. Для досягнення вказаного рівня в межах Тернопільської області передбачено створення низки заповідних об’єктів різних категорій. Неналежна увага при розвитку заповідної справи приділялась соціально-орієнтованим заповідним об’єктам – національним природним та регіональним ландшафтним паркам. На сьогоднішній день в області не створено жодного національного природного і функціонує лише 3 регіональних ландшафтних парки створені понад 10 років тому.

Регіональні програми формування екомережі та розвитку рекреації і туризму на

Тернопільщині передбачають впровадження в процес заповідання багатofункціональних заповідних об'єктів (ПНП і РЛП), які відповідають вимогам як охорони природи, так і організації рекреаційної діяльності.

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними установами регіонального чи місцевого значення, що створюються з метою збереження типових або унікальних природних комплексів, компонентів та історико-культурних об'єктів, а також для забезпечення умов ефективного організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності населення, сприяння екологічній освітньо-виховній роботі [1].

Питання обґрунтування формування і розвитку національного природного парку „Подільське Полісся” висвітлені у науковій публікації О.В.Мудрака, Л.М.Кирилюка, Є.І.Ворони (2006), перспектива створення мережі регіональних ландшафтних парків Поділля розглянута у статті Л.П.Царика (2006), підходи щодо створення раціональної системи природних парків Поділля висвітлені О.В.Мудраком (2007), аналіз тваринного світу РЛП „Мурафа” – у праці Ю.В. Яцентюка, Є.І.Ворони (2008) та інших.

Метою даного дослідження є наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку (РЛП) “Княжий ліс” на території залісненого межиріччя Серету та Гнізди, де збереглися унікальні дубові та букові насадження, рідкісні види рослин і тварин, яке є зоною масового відпочинку населення, територією якого проходить екологічний коридор регіонального значення “Серетський”.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження даної території було вивчено особливості природних компонентів та ландшафтних комплексів території; проведено інвентаризацію типових, цінних, унікальних ландшафтів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, наявного біорізноманіття, вивчено можливості розвитку рекреації.

Територія проєктованого РЛП “Княжий ліс” знаходиться в межах Тербовлянського району Тернопільської області. Межі парку співпадають з контуром лісового масиву “Княжий ліс”, що знаходиться на підвищеному межиріччі Серету та його притоки Гнізни. (рис. 1.). Територія проєктованого РЛП є унікальною у багатьох відношеннях. По-перше, цей лісовий масив є одним з небагатьох значних за площею вододільних лісів, що збереглися в межах Тернопільщини. Також його можна вважати одним із місць масової рекреації населення навколишніх сіл, м. Тербовлі та м. Тернополя.

Протяжність проєктованого РЛП “Княжий ліс” складає 11 км з півночі на південь і 5 км із заходу на схід, проєктована площа парку – близько 3600 га обмежена населеними пунктами Дружба, Кровінка, Тербовля, Семенів, Гумніська, Острівець, Зубів, Різдяне, Струсів, Варваринці.

У тектонічному відношенні територія парку знаходиться у межах Волино-Подільської плити Східноєвропейської платформи, кристалічний фундамент залягає на глибині 1100-1200 м, по південній частині проходить глибинний кристалічний розлом. У межах парку на денну поверхню виходять в основному відклади нижнього неогену складені лесами та лесовидними суглинками, лише у долинах річок на поверхню виходять відклади нижнього девону перекриті сучасними алловіальними відкладами. В межах парку та на його кордонах розробляється родовище девонських пісковиків та глинистих суглинків поблизу цегельного заводу. Геоморфологічно територія парку лежить в межах Подільського геоморфологічного району. В рельєфі територія парку представлена у вигляді розчленованого плато висотою 350-380 м над рівнем моря, перепад висот з долинами річок – 90-130 метрів.

Клімат парку помірно-континентальний із переважанням атлантичних повітряних мас помірного поясу. Середня температура липня складає +18,5⁰С, січня -5,0⁰С. Абсолютний максимум температури сягав +37⁰С, мінімум – -34⁰С. Сумарна сонячна радіація у літній період складає близько 1700 Мдж/см², за рік близько 4100 Мдж/см², тривалість сонячного сяяння – 1850 годин/рік. Переважаючі вітри західного, північно західного та південно-східного напрямків. Середня багаторічна швидкість вітру сягає 3,0 м/с. Середньорічна

кількість опадів складає 600-550 мм.

Гідрографічна мережа представлена р. Серет та його притокою Гнізною, які протікають поблизу парку. В межах власне лісового масиву постійні водостоки відсутні, у ярах під час танення снігу спостерігаються тимчасові водостоки. Модуль середнього річного поверхневого стоку становить 3,7 л/с з 1 км². Ресурси місцевого поверхневого стоку 110-130 тис. м³ на км². Середній багаторічний модуль підземного стоку – близько 1,9 л/с з 1 км². Ресурси місцевого підземного стоку 55-70 тис. м³ на км².

Ґрунти парку представлені ясно-сірими опідзоленими та сірими опідзоленими. У ясно-сірих опідзолених ґрунтах найсильніше проявляється підзолистий процес ґрунтоутворення, а за будовою генетичного профілю вони подібні до дерново-підзолистих ґрунтів. Сірі опідзолені ґрунти за генезисом дуже близькі до ясно-сірих ґрунтів. У них дещо слабше виражений підзолистий процес ґрунтоутворення, що проявляється у відсутності окремого елювіального горизонту, незначному збільшенні товщини гумусового горизонту та вмісту перегною. Механічна структура ґрунтів крупнопилувато-середньосуглиниста. Вони є здебільшого однорідними в межах всього парку.

Серед деревних порід переважаючими є граб, дуб, бук, сосна, ялина, береза, подекуди зустрічається вільха, ясен, черешня, спорадично інші деревні породи. У підліску проростає ліщина звичайна, калина, горобина, малина лісова, глід одноматочковий, бруслина бородавчаста і європейська, жимолость пухната, вовчі ягоди звичайні, гордовина, свидина кров'яна та інші. Осока волосиста, папороть, яглиця, зірочник лісовий, копитняк європейський, маренка запашна, підлісник європейський, зеленчук жовтий, осока лісова, підмаренник весняний, медунка темна, куцоніжка лісова представляють травянистий ярус широколистяних лісів. Серед червонокнижних видів трапляються зозулинні сльози яйцелисті, підсніжник звичайний, підсніжник білосніжний тощо. Територія парку потребує додаткового обстеження на предмет виявлення рідкісних, ендемічних, реліктових видів рослин.

Серед тварин в межах парку зустрічаються пацюк сірий, миша лісова, бурозубки, жовтогорла миша, заєць-русак, вовчок лісовий, білка звичайна, лисиця звичайна, ласка, тхір, козуля європейська, кабан дикий, кріт, їжак; декілька десятків лісових видів птахів – голубині, сиворакші, круки, сороки, одуди, ворони, грак, зозуля, дятли строкаті, синиця, соловей, сойка, дрозди, горобці, чижі, зяблики, шпаки, вівсянки, славки чорноголові, тощо. Подекуди в межах лісового масиву зустрічаються степові види, які заходять з сусідніх територій: рябий ховрах, звичайний хом'як, подільський сліпак і звичайна полівка. Серед земноводних на території регіонального ландшафтного парку можна зустріти трав'яну та гостроморду жаби, ящірки прудку та живородящу, веретільницю, вужа звичайного, гадюку звичайну тощо.

В межах парку масово зростають найрізноманітніші гриби, особливо підпеньки. Також зустрічаються білі гриби, підберезовики, підосиновики, грузді, гливи, сироїжки, моховики, печериці. Крім того тут зосереджені посадки калини, поширені лісова малина, суніці, глід. Все це приваблює велику кількість любителів збору грибів та ягід.

Зонування території парку. Основними цільовими функціями РЛП є природоохоронна, охорона пам'яток культури і історії, рекреаційна, освітньо-пізнавальна. Основними завданнями РЛП є збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів, відновлення порушених природних комплексів, створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах, сприяння екологічній освітньо-виховній роботі. На відміну від НПП РЛП можуть створюватись поблизу міст. В цих умовах РЛП мають переваги як організаційна форма охорони природи і найбільш повно проявляються їх соціальні функції. Виділення функціональних зон здійснюється для створення умов необхідних для виконання цією територією різнопланових завдань. Функціональне зонування території парку правомірно розглядати як форму цільової організації території. Схема функціонального зонування

відображає просторову диференціацію функцій які ця територія має виконувати. Функціональні зони різняться за функціями, за цілями охорони, а відтак за режимами охорони та формами практичної діяльності. Функціональне зонування можна розглядати як цільову просторово-функціональну модель охоронної території. Відповідно до закону про ПЗФ України на території РЛП, з урахуванням певних цінностей виділяються 4 функціональні зони – заповідну, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації, господарську.

До заповідної зони включені території які охоронялись раніше, а також природні комплекси, що малотрансформовані антропогенними чинниками з рідкісними видами та угрупованнями; території, що мають практичне значення для ведення лісового господарства.

В межах проєктованого парку існує 8 заповідних територій, з них 1 ботанічний заказник та 7 ботанічних пам'яток місцевого значення загальною площею 92,11 га, які будуть складати основу заповідної зони майбутнього регіонального ландшафтного парку “Княжий ліс” (рис.1.).

Підгорянський заказник – ботанічний заказник місцевого значення. Розташований поблизу с. Підгора Тербовлянського району в межах лісового урочища „Дача „Тербовлянська”. Площа 8,0 га. Охороняються лучно-степові фітоценози. Особливу цінність становить горицвіт весняний – вид, занесений до Переліку рідкісних видів рослинного світу на території Тернопільської області. Місце оселення корисної ентомофауни.

Зеленчанська ділянка – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Розташована на околиці с.Зеленче Тербовлянського району, в межах схилу південно-західної експозиції, в лісовому урочищі „Дача „Тербовлянська”. Площа 4,6 га. Охороняється грабово-кленово-дубове насадження під наметом, якого зростає підсніжник білосніжний - вид занесений до Червоної книги України. Крім того тут зростає проліска дволиста, медунка, фіалка запашна, печіночниця лісова та багато інших рослин.

Лошнівська бучина – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Зростає поблизу с.Лошнів Тербовлянського району, в межах лісового урочища „Дача „Тербовлянська”. Площа 4,2 га. Охороняється букове насадження 1 бонітету віком 65 років, цінне у господарському, науковому та естетичному відношеннях.

Тербовлянська бучина №1,2 – ботанічні пам'ятки природи місцевого значення. Зростає поблизу с.Кровінка Тербовлянського району в межах лісового урочища „Дача „Тербовлянська”. Загальна площа 64,0 га. Охороняються 3 букових насадження 1 бонітету віком 75, 80 і 85 років, цінне у науковому, пізнавальному та господарському відношеннях.

Тербовлянська дубина – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Зростає поблизу с.Струсів Тербовлянського району в межах лісового урочища „Дача „Тербовлянська”. Площа 6,3 га. Охороняється дубово-буково-грабово-березове насадження 1 бонітету віком 95 років, цінне у науковому, пізнавальному та господарському відношеннях.

Горіх ведмежий №2 – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення площею 0,01 га. Охороняється п'ятистовбурне дерево ліщини деревовидної. Батьківщина – Балкани, Кавказ, Північний Іран, Гімалаї. Особливо цінне у садово-парковому будівництві.

Сосна чорна Тербовлянська – насадження, ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Зростає поблизу фортеці у м.Тербовля. Площа 5,0 га. Охороняється насадження сосни чорної 2 бонітету, віком 80 років, цінне у господарському, науковому та пізнавальному відношеннях. [2]

Зона регульованої рекреації має призначення науково-освітньої роботи та екологічного виховання відвідувачів. Її найхарактерніша особливість надати можливість для відвідувачів спостерігати максимально збережену природу. Тут доречно створювати екологічні стежки для пропаганди охорони унікальних природних комплексів і об'єктів. Це зона буде найбільшою і складатиме близько 80 % площі проєктованого РЛП.

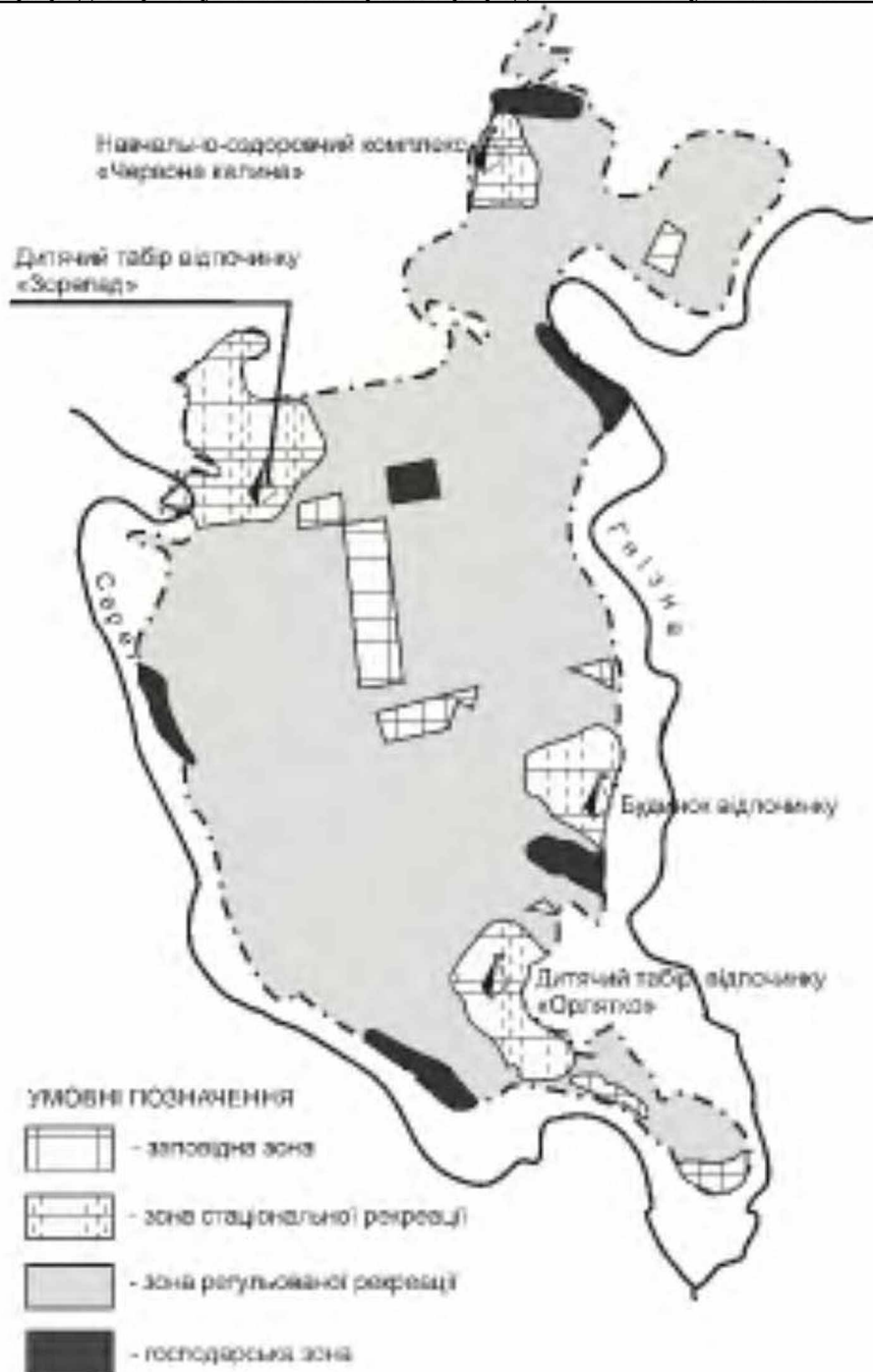

Рис. 1. Зонування перспективного РЛП «Княжий ліс».

Зона стаціонарної рекреації виділяється в місцях найбільш сприятливих для тривалого відпочинку. Для її виділення особливе значення має мальовничість ландшафту, його оздоровчий потенціал, стійкість до антропогенних навантажень, транспортна доступність, тут розміщуються об'єкти обслуговування відвідувачів (готелі, мотелі, кемпінги), а також існуючі заклади тривалого відпочинку та санаторного лікування. В межах проєктованого парку знаходиться 4 діючих заклади тривалого відпочинку: дитячі табори відпочинку «Зорепад» (поблизу с. Струсів) і «Орлятко» (м. Тереховля), навчально-оздоровчий комплекс Тернопільського національного економічного університету «Червона Калина» (околиця смт. Дружба), будинок відпочинку комбайнового заводу (околиця м. Тереховля). Власне території

цих закладів та прилегли до них землі будуть виділені у зону стаціонарної рекреації яка складатиме близько 10% території парку.

Господарська зона. До неї відносяться освоєні території на яких ведеться традиційне господарство. Тут представлені історико-архітектурні пам'ятки, об'єкти комунального призначення, сільгоспугіддя парку та лісництва. Тут можуть розміщуватися орган управління парком, а діяльність людини не повинна входити в протиріччя з завданнями парку.

Поблизу парку знаходиться низка історико-архітектурних пам'яток. Насамперед можна назвати архітектурний ансамбль Теребовлі, Струсова та інших населених пунктів. Серед історико-архітектурних пам'яток, що знаходяться поблизу проектного РЛП можна відмітити наступні: руїни замку 1631 р., Церква святого Миколи з дзвіницею кінця XVI століття, монастир кармелітів 1635 року, Угорницький Василіанський монастир XVII ст., що знаходяться у Теребовлі; Свято-Миколаївська церква XVIII ст., неоготичний костел 1894 року у Струсові тощо.

Наймасовішими відвідувачами парку є насамперед жителі м. Теребовля, смт. Дружба, сіл Кровінка, Лошнів, Плебанівка, Семенів, Малів, Гумніська, Острівець, Різдяне, Струсів, Варваринці, Налужжя, що знаходяться безпосередньо на межі парку в межах півгодинної пішої доступності. В зоні безпосередньої доступності РЛП проживає близько 25 тис. населення, ще декілька тисяч відвідувачів представлені жителями м. Тернопіль та автотуристами з інших населених пунктів.

“Княжий ліс” знаходиться на відстані усього 25 кілометрів від м. Тернопіль. Він має зручне розташування щодо транспортних шляхів. По північній межі парку проходить автомобільна дорога Тернопіль-Івано-Франківськ, через парк проходять автодороги Тернопіль-Чернівці, Галич-Сатанів, курсують численні пасажирські автобуси. На границях парку знаходиться 3 станції залізничної лінії Тернопіль-Чернівці.

Висновки. В цілому територія пропонується під створення регіонального ландшафтного парку „Княжий ліс” має значний рекреаційний потенціал і на сьогоднішній день активно використовується в туристко-рекреаційній сфері. Створення РЛП дало би змогу впорядкувати та оптимізувати рекреаційні потоки, спроектувати низку екологічних стежок, проводити більш цілеспрямовану еколого-просвітницьку роботу з населенням. Водночас – це новий напрям господарської діяльності, зміна акцентів природокористування.

Література

1. Заповідна справа в Україні. [Навчальний посібник.] / За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. – К.: Географіка, 2003. – 306 с.
2. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення Тернопільської області станом на 01.01.2007 р. – Тернопіль, 75 с.
3. Природа Тернопільської області / За ред. Геренчука К.І. – Львів: Вища школа. – 1979. – 167 с.
4. Царик Л.П. Природні національні та регіональні ландшафтні парки як складові елементи природоохоронного та рекреаційного комплексів Тернопілля / Л.П.Царик // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: Видавн. відділ ТДПУ, 2004. – № 3. – С.176-181.

Summary:

Tsaryk P. SCIENTIFIC CREATION OF REGIONAL LANDSCAPE PARK THE “KNYIAGIY LIS”.

The geological, climatic, hydrological features of territory, animal world of territory vegetable and historical values, presence of motor-car and railway paths, transport availability, recreation attractiveness of perspective regional landscape park the “Princely forest”, are analyzed. Have a zone of territory is conducted.

Надійшла 17.03.2009р.